

kog društva. Muškarci i žene odijevali su se po zapadnom/američkom modelu, a da bi si sve to mogli priuštiti, bile su im potrebne Diners kartice. Ono što je još obilježilo šezdesete godine jest i pojava prvih samoposluga, koje su se razvijale najprije u malim mjestima (primjer gradića Ivanca kod Varaždina), a tek zatim u velikim gradovima. Time je kupovina učinjena pristupačnijom. Na Zagrebačkom velesajmu, u posebnoj Američkom paviljonu, izlažu se najveća američka dostignuća, poput TV-a ili perilice suđa i perilice rublja, a amerikanizacija koja je dopirala iz televizora i preko televizijskih programa širila se neizmjenjnom brzinom. Posljedica je bila jasna. U zemlji u kojoj je potrošačko društvo počelo disati punim plućima i u kojoj televizija postaje dio svakodnevice, američki utjecaj bio je sveprisutan, pa čak i kod onih koji su mu se odupirali.

U zaključku, "Američki san na jugoslovenski način" (str. 397.-412.), autorica ponovno rezimira najvažnije teze svojega rada te iznova pokušava objasniti ono što naziva "shizofrenošću" Jugoslavije, a to je činjenica da je to društvo šezdesetih doživljavalo procvat, a u isto je vrijeme vrh države jako dobro pazio da sve bude pod strogom kontrolom i da se slučajno ne dovede u pitanje njezin položaj.

Iza zaključka slijedi sažetak na engleskom jeziku "Coca-Cola Socialism" (str. 413.-417.), Prilozi (str. 421.-436.), Spisak izvora i literature (str. 437.-459.) i na kraju Imenski i predmetni indeks (str. 461.-473.).

Knjiga Radine Vučetić uistinu je važan doprinos ne samo srpskoj historiografiji nego i historiografiji svih zemalja bivše Jugoslavije. Autorica vrlo uspješno objašnjava pojam amerikanizacije, čije teorijske aspekte izvrsno implementira u praksu i time objašnjava jedan od najvažnijih fenomena poslijeratne Jugoslavije. Posebna je vrijednost knjige i sama metodologija koju autorica koristi, zato što njome na sve moguće načine sprečava provincijalizaciju historiografije, što je u današnjim historiografijama, posebno onima bivše Jugoslavije, veliki problem. Ova knjiga nije prilog samo historiografiji, nego i kulturološkim istraživanjima nama bliske prošlosti. Autorica izrazito temeljito radi i donosi arhivski materijal i literaturu dostupnu za to razdoblje, a sve u svrhu prikazivanja ambivalentnosti zemlje "pola Karla, a pola Groucha Marxa". Već je i sam naslov indikativan i upućuje na bit problema s kojim se autorica uhvatila u koštac, a to je bilo prikazati s jedne strane kruti totalitarni socijalistički sustav koji ipak u nekim segmentima dopušta utjecaj kapitalističkih vrijednosti. Uz tu ionako, samu po sebi, zahtjevnju zadaću, autorica i izvrsnim pripovjedačkim pristupom i tečnim stilom spušta fenomen amerikanizacije Jugoslavije na uistinu svima čitljivu razinu, pa ne čudi činjenica da je cjelokupna tiraža rasprodana u roku od mjesec dana, a i drugo se izdanje već doista teško može nabaviti.

ZRINKA BOROVEČKI

Milko MIKOLA, *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*, Celjska Mohorjeva družba, Celje – Ljubljana, 2012., 409 str.

Knjiga *Rdeče nasilje* rezultat je dvadesetogodišnjeg istraživanja Milka Mikole u čijem je središtu interesa poslijeratna represija (1945.-1950.) na području Slovenije u svim svojim pojavnostima. Knjiga je temeljena na dostupnoj arhivskoj građi, referentnoj literaturi i iskazima živućih svjedoka.

Svibanj 1945. donio je oslobođenje od okupatora, no to ne znači da su nastupile prave slobode. Partija je u svojim rukama imala državnu, zakonodavnu i izvršnu vlast,

a njezin pritisak usmjeravan je preko sudstva, vojske i tajne policije. Apsolutna kontrola uspostavljena je nad tiskom, školstvom i odgojem. U knjizi je, kroz 10 poglavlja, prikazana represija protiv svih stvarnih i potencijalnih neprijatelja. To se u prvom redu odnosi na masovne izvansudske likvidacije, slanje neistomišljenika u koncentracijske i radne logore, protjerivanje stanovništva, oduzimanje imovine, politički motivirane sudske procese, zatiranje vjerskih sloboda i progon vjerskih zajednica.

Prva veća cjelina odnosi se na "Izvensodne poboje" (str. 9.–65.), koje su bile najbrojnije u prvim mjesecima nakon završetka rata. O tome najbolje svjedoči 600 do sada evidentiranih masovnih grobišta na području Slovenije. One su bile samo jedna etapa komunističke revolucije, čija se ideja provlačila kroz cijelo vrijeme trajanja ratnih operacija. Ratne likvidacije, usko povezane s radom vojnih sudova te revolucionarnim zakonodavstvom, zapravo su bile "justifikacije" pri kojima je postojala jedino smrtna kazna. Prema podacima, najveći dio *narodnih neprijatelja* u Ljubljanskoj pokrajini odnosio se na političke i ideološke oponente koji su svojim stavovima ili socijalnim statusom bili najveća opasnost za provedbu revolucije. Posebnu kategoriju žrtava činili su Romi (u Dolenjskoj i Beloj krajini), koji su "preventivno likvidirani" da ne bi prenosili podatke Talijanima. Takvu je ideju propagiralo političko vodstvo i ne može se pripisivati zapovjednicima vojnih jedinica. Djelomično ograničenje revolucionarnog nasilja nad civilnim stanovništvom donijelo je uspostavljanje stalnih vojnih sudova. No, unatoč tome, od kolovoza pa do kraja ljeta 1943. u Sloveniji je bez sudskog postupka ubijeno 505 civila. Najveći dio tih likvidacija učinili su pripadnici Ozne i VOS-a. Poslijeratne likvidacije, od svibnja do kolovoza 1945. (kada je proglašena amnestija), bile su samo vrhunac konačnog "čišćenja", koje je poprimilo raznolike oblike, među kojima su i masovne likvidacije brojne vojske i civila koji su se u svibnju povlačili pred Jugoslavenskom armijom prema zapadnim Saveznicima. Prema dostupnim podacima Instituta za noviju povijest u Ljubljani, nakon rata (do siječnja 1946.) na području Slovenije ubijeno je 1847 civila (Slovenaca). Osim toga, popisano je i 12 810 slovenskih pripadnika raznih vojski, što dovodi do ukupne, ali ne i konačne brojke od 14 657 osoba likvidiranih bez prethodnog suđenja.

Drugo poglavlje obrađuje još jedan oblik represije u poslijeratnoj Jugoslaviji – logore. Prva cjelina odnosi se na djelovanje "Koncentracijskih taborišča" (str. 69.–116.). Na području Slovenije koncentracijski logori organizirani su tijekom Drugoga svjetskog rata u Gorenjskoj i Donjoj Štajerskoj, a najveći su bili Ljubelj (ogranak logora Mauthausen u Austriji) i Strnišče (Sterntal), osnovani tijekom 1943. godine. Nakon 1945. osnovani su novi logori, koji su bili pod upravom Ozne i dijelili su se na logore za pripadnike njemačke manjine, logore za pripadnike mađarske manjine te logore za slovenske domobrane i civile. Rad koncentracijskih logora za pripadnike njemačke manjine bio je usko vezan s programom njihova izгона (i zapljene imovine), koji se temeljio na kolektivnoj odgovornosti ove narodnosne skupine, a njegova provedba potvrđena je već u ljeto 1944. godine. Središnji koncentracijski logor za cijelo područje Slovenije bilo je Strnišče kraj Ptuja, no postojali su logori u Hrastovcu kod Sv. Lenarta, Brestrnica kraj Maribora i drugi manji logori. O broju zarobljenika u logoru Strnišče (pod upravom ptujske, a zatim i mariborske Ozne) ne postoje konkretne brojke, no procjene se kreću oko 10 000 osoba, od toga je 800 do 1000 zarobljenika ubijeno u logoru. Logor u Hrastovcu organiziran je kada je postalo jasno da Strnišče nije dovoljno za potpunu internaciju Nijemaca. U logoru su vladali loši higijenski uvjeti, pa su se ubrzo proširile razne bolesti. One nisu bile jedini razlog umiranja u logoru, nego je bilo i likvidacija. Do prvih akcija protiv pripadnika mađarske manjine u Sloveniji doš-

lo je nakon što su jedinice JA osvojile Prekmurje (početkom travnja 1945.). Tada je organiziran logor Filovci, u kojem je bilo oko 300 osoba, za koje je slijedio izgon. Logor u Šentvidu iznad Ljubljane i logor Teharje bili su određeni za slovenske domobrane i civile. U Šentvidu su smješteni pripadnici različitih vojski te brojna vojska i civili koje su Britanci izručili iz Koruške u svibnju i lipnju 1945. godine. Vrlo je detaljno opisana logorska svakodnevnica i sudbine zarobljenika u logoru Teharje. Posebno je obrađen i logor za djecu – Petriček, koji je djelovao do listopada 1945. godine. U Sloveniji su do jeseni 1945. ukinuti svi logori, a internirce su čekale različite sudbine.

U posebnom poglavlju “Delovna taborišča” autor obrađuje radne logore (za prisilni rad, popravni rad i društveno korisni rad) na području Slovenije (str. 119.–160.) koji su organizirani neposredno po završetku rata i namijenjeni osobama koje su vojni sudovi ili sudovi za zaštitu nacionalne časti osudili na kaznu lišavanja slobode s prisilnim radom. Takvi tipovi logora egzistirali su do jeseni 1946., nakon čega su osuđenici kaznu služili u kazneno-popravnim domovima. Radni logori, tj. logori za društveno korisni rad ponovno su osnovani 1949. i radili su do 1951., kada su promjenama u kaznenom zakonodavstvu ukinute kazne prisilnog, popravnog i društveno korisnog rada. Izricanje takvih kazni vlast je opravdavala potrebom za “preodgojem” osuđenika kojima je dosuđivan fizički, odgojno-obrazovni ili kulturno-prosvjetni rad. Organizacija tih logora, osim preodgoja političkih osuđenika, imala je i svoju ekonomsku podlogu, tj. omogućavala je dovoljan broj ljudstva za provedbu planskog gospodarstva. Učestale presude kojima se izricala kazna prisilnog rada (ukupno 6516 zarobljenika) ukazale su na potrebu da se kazneni logori za prisilni rad organiziraju u Kočevju, Teharju, Brestrnici i Studencima. U Kaznenom zakoniku, kaznu prisilnog rada zamijenila je 1948. kazna popravnog rada. U skladu s time organizirana su i dva muška logora za popravni rad (Strnišče i Kočevje), dok su ženske osobe kaznu služile pri lokalnim poduzećima i gospodarstvima Ministarstva unutarnjih poslova. Kazna popravnog rada ukinuta je Kaznenim zakonikom iz 1951. godine. Treću kategoriju činili su logori za društveno korisni rad, organizirani od srpnja 1949., što je vezano uz odredbu društveno korisnog rada uvedenog prema Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira. Najvažniji element osuđenika odnosio se na njihovu klasnu pripadnost. Muški optuženici smješteni su u logore Litostroj u Ljubljani i Strnišče, a žene su upućivane u Ferdrenk (Kočevje), a poslije u Škofju Loku. Osim toga postojale su radne skupine Medvode, Rajndol i dr. Za sve je vrijedio isti kućni red, kojim su jasno propisane obveze i prava zarobljenika, a bila je točno određena gotovo svaka minuta njihove svakodnevice. Društveno korisni rad konačno je ukinut u veljači 1951. godine.

Četvrto poglavlje nastoji razjasniti “zapečaćene” sudbine svih onih koji su se s uspostavom nove vlasti morali iseliti – “Izgoni prebivalstva” (str. 163.–192.) Tijekom ljeta 1944. u okviru Oslobođilačke fronte počele su rasprave po pitanju sudbine njemačke manjine u Sloveniji, no otvoreno je pitanje postoji li točan dopis kojim se regulira pitanje njihova iseljenja. Među dokumentima postoji odluka AVNOJ-a o prijelazu neprijateljske imovine u državno vlasništvo, o državnoj upravi nad imovinom nepriputnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile (21. studenoga 1944.), koja je obuhvaćala cjelokupnu njemačku manjinu. Njihovo iseljavanje s područja Slovenije teklo je u tri navrata, a kriteriji koji su se primjenjivali bili su izrazito oštri i sveobuhvatni. Nakon posljednjeg transporta u studenome 1946., u Sloveniji su ostali “ostaci ostataka” njemačkog stanovništva. Nova, brojnija iseljavanja uslijedila su tijekom 1947. i odnosila su se na stanovništvo iz pograničnog područja s Austrijom. Time je nova vlast htjela onemogućiti ili otežati upade ilegalnih skupina iz

Austrije. Jedno od najopsežnijih iseljavanja ilegalaca uslijedilo je 30. lipnja 1947. i uključivalo je 49 skupina. Pri njihovoj provedbi ključnu ulogu imala je Udba, s obzirom na to da ne postoje zakonodavni okviri na temelju kojih bi se provodila iseljenja tog tipa. Prve iseljene skupine u Jugoslaviju su se počele vraćati 1951., a većina ih se vratila do 1953. godine. Posljednje veće preseljenje stanovništva dogodilo se u prosincu 1948. i travnju 1949., kada je iseljeno 215 mađarskih obitelji iz mjesta Petišovci kraj Donje Lendave, a sva im je imovina oduzeta. Dio iseljenog stanovništva koje se imalo kamo vratiti, vratilo se tijekom 1951. i 1952. godine. Iseljenja mađarskih obitelji poklopila su se sa zaoštavanjem odnosa između Jugoslavije i ostalih članica Informbiroa, a samim time i odnosa s Mađarskom. Može se pretpostaviti da se jugoslavenska vlast bojala da bi Mađarska mogla iskoristiti pripadnike svoje manjine za provedbu različitih sabotaza, pa je takav potez bio preventivna mjera.

Jedan od ciljeva revolucije bila je uspostava planskog gospodarstva i podržavanje imovine, o čemu svjedoči peto poglavlje, "Nasilne razlastitve premoženja" (str. 195.–232.). Oduzimanja imovine provodila su se konfiskacijama (djelomičnim ili potpunim), agrarnom reformom i nacionalizacijom. Samo po pitanju njemačke imovine do kraja 1945. izrečeno je oko 20 000 zapljena imovine, od čega nisu bili izuzeti ni rijetki pripadnici njemačke manjine sudionici NOB-a. Zapljene imovine imale su osim nacionalnog i neizostavni klasni karakter. Provedbom agrarne reforme (do 1948.) zemljišni fond dosegao je 266 478 ha. Nacionalizacija na području Slovenije provedena je u tri navrata. Prve dvije odnosile su se na privatna poduzeća, a treća na iznajmljene zgrade i građevinska zemljišta. Njihova provedba trebala je omogućiti i da se, između ostalog, "ispravno iskoriste svi gospodarski potencijali u državi".

Najveće poglavlje, "Politični sodni procesi" (str. 235.–318.), obrađuje normativno-zakonodavni okvir te rad vojnih sudova, sudova za zaštitu nacionalne časti i civilnih sudova u poslijeratnoj Sloveniji. Najpoznatiji i najpraćeniji procesi u Sloveniji bili su božićni proces, Rožmanov proces, Nagodetov proces i dachauski proces. U prilog novej vlasti išla je i činjenica da je kazneno-pravni sustav 1945. bio u nastajanju. Njegova glavna obilježja bila su diskontinuitet u odnosu na prethodni sustav te gubitak nezavisnosti pri donošenju odluka. Obračun s narodnim i klasnim neprijateljima, kroz sudske procese, bio je najžešći tijekom lipnja i kolovoza 1945. godine. Do tada su djelovali i vojni sudovi, čiji se rad temeljio na Uredbi Vrhovnog štaba NOV i POJ od 24. svibnja 1944. godine. Najbrojniji su bili slučajevi protiv vlasnika privatnih poduzeća (Nijemaca i Židova) koji su, prema optužnici, "svoju imovinu stavili u korist okupatora". Osuđeno je i svih 26 osoba iz vodstva Ljubljanske kreditne banke te 16 osoba iz Kreditnog zavoda za trgovinu i industriju i dr. Pred sudovima za zaštitu slovenske nacionalne časti našla su se sva djela koja nisu kvalificirana kao *ratni zločin*. Kao kazna su izricani gubitak nacionalne časti, (težak) prisilni rad te potpuna ili djelomična konfiskacija imovine. Presude tog revolucionarnog suda značile su isključenje iz javnog života, gubitak građanskih i političkih prava. Obrađeni su procesi s ljubljanskog područja, s obzirom na to da su oni bili najznačajniji i najobuhvatniji (proces protiv članova Pokrajinskog savjeta, procesi protiv vlasnika industrijskih poduzeća i financijskih institucija). Zadnju sastavnicu čine procesi pred civilnim sudovima, koji su krajem kolovoza 1945. preuzeli sveukupni rad vojnih sudova i sudova za zaštitu nacionalne časti. Najveću važnost imali su procesi u kojima je slijedila veća konfiskacija imovine (industrijalci, trgovci i dr.), procesi protiv poljoprivrednika ("kulaški procesi"), procesi protiv svećenstva te procesi protiv pripadnika ilegalnih skupina i organizacija. Svi su procesi bili politički motivirani, a njihova brojnost pada početkom 1950-ih.

Sedmo poglavlje prati sudbine političkih osuđenika i političkih zatvorenika – “Politični obsojenci in politični zaporniki” (str. 321.–340.). Ukupan broj političkih osuđenika, prema podacima Republičkog sekretarijata za unutarnje poslove u Sloveniji, iznosi 5601 (nisu jasni kriteriji prema kojima je brojka dobivena). Ako se ovoj “službenoj” brojci dodaju prije iznesene brojke izrečenih sudskih presuda, onda se ukupna brojka penje na oko 16 000 političkih osuđenika u Sloveniji. Istu brojku autor spominje i u pogledu političkih zatvorenika, no njima valja dodati i značajan broj osoba koje su bile u istražnim zatvorima, ali im se poslije nije sudilo. Kao ilustracija su opisani procesi protiv dr. Črtomirja Nagodeta i dr., slučaj Jože Pučnika, Drage Jančara i drugih intelektualaca.

Neprijateljski je stav jugoslavenska vlast zauzela i prema svim vjerskim zajednicama i svećenstvu, a sva sredstva korištena su i pri zatiranju vjerskih sloboda, o čemu govori osmo poglavlje pod naslovom “Zatiranje verske svobode in nasilje nad vjerskim skupnostmi” (str. 341.–367.). Posebna pozornost usmjerena je na mlađe generacije, koje se nastojalo odvratiti od vjere. Ni početkom 1950-ih sukob s Crkvom nije jenjavao (i dalje je bilo političkih procesa protiv svećenstva). Uz informbiroovce, Crkva je postala najvažniji “unutarnji neprijatelj”, čemu je dodatno pridonio i prekid diplomatskih odnosa između Jugoslavije i Vatikana 1952. godine. Slabljenje Crkve slijedilo je i kroz gospodarsko razvlašćivanje imovine, raslojavanje i općenito sve manji priljev novog svećenstva.

U “Epilogu” (str. 369.–373.) autor taksativno prikazuje sve iznesene brojke, koje potvrđuju da je poslijeratni obračun bio sveobuhvatan i bespoštedan. Žrtve nisu bili samo pojedinci nego i čitavi slojevi društva, posebice oni koji su prije rata činili gospodarsku elitu. Razvlašćivanje imovine slijedilo je i na selu. Kolektivna represija usmjerena je i protiv svih pripadnika Crkve u Sloveniji. Osim toga, autor napominje da su u poslijeratnoj represiji izrazito veliki udio žrtava činile žene.

Posljednje poglavlje, “Poprava krivic in rehabilitacija žrtav” (str. 377.–386.), vraća nas u vrijeme pada totalitarnih sistema. Tijekom 1990-ih u Sloveniji je donesen niz zakona (Zakon o denacionalizaciji, Zakon o obeštećenju, Zakon o vojnim grobljima, Zakon o matičnim knjigama i dr.) kojima se regulira pitanje obeštećenja i pravne rehabilitacije žrtava. No njima je zadovoljena samo pravna, ali ne i moralna strana rehabilitacije žrtava.

Na kraju knjige je popis korištenih arhivskih izvora i literature, popis kratica te imensko kazalo (str. 389.–409.). Važno je napomenuti da je knjiga bogato ilustrirana vrijednim i zanimljivim faksimilima dokumenata te osobnim fotografijama.

Svi opisani oblici represije najteži su oblici kršenja temeljnih ljudskih prava i sloboda. Oni su samo potvrda činjenice da revolucionarno nasilje nije bilo tek popratni element komunističke revolucije, nego njezin pokretački element. Stoga je ova knjiga važan i vrijedan doprinos na dva desetljeća dugom putu prihvaćanja komunističkog naslijeđa na ovim prostorima.

MARTINA GRAHEK RAVANČIĆ